

Regioniniai tyrimai visuomeninėje geografijoje: metodologinio požiūrio kaita

Gabrielė Burbulytė

*Klaipėdos universitetas, Minijos g. 153, LT-93185 Klaipėda
El. paštas: gabrielei_b@yahoo.com*

ÁVADAS

Regioniniai tyrimai nuo seniausio laikø sudarė geografiniø tyrimø branduolá, taèiau keièiantis ampiums keitësi ðiø tyrimø pobūdis ir eiga. Regiono, kaip svarbaus geografinio tyrimø objekto, suvokimas susijæs su paèiø geografinio tyrimø atsiradimo pradþia – su geografinio atradimø kelionėmis. Būtent su ðia praeitimi siejamas poreikis identifikuoti ir apraðyti konkretø þemës pavirðiaus regioná. Nuo seniausio laikø regioninë geografija, kaip seniausia geografijos rûðis (Bailly, 2005), buvo naudojama apraðant gamtinius ir socialinius regionø ir tautø poþymius. Senovës autorio Herodoto (V a. pr. Kr.) ar Strabono (I a. pr. Kr.) darbuose regioninë geografija panaudota kaip priemonë ávairioms imperijoms, kariuomenës keliams ar uþkariautø þemiø turtams apraðyti (Bailly, 2005). Tokia *chorologinë* regioninės geografijos tradicija iðsilaikë iki pat XIX a., kada geografija institucionalizavosi kaip mokslinë disciplina.

Geografijai institucionalizuojantis akademinėje plotmėje itin aktuali tapo jos tyrimø ribø problema. Sparti visuomeninë kaita, pasaulinės erdvës „sumaþėjimas“ geografinio atradimø ir tobulëjanëio technologijø bei komunikacijø dëka privertë mokslininkus naujai paþvelgti á regioninius geografinius tyrimus bei pradëti ieðkoti naujø metodiniø ir metodologiniø galimybiø. Prasidëjus sparèiam geografijos skaidymuisi, regioniniai tyrimai jau nebebuvo ypatinga ir svarbiausia geografinio tyrimø rûðis. Vis labiau ásigalintis geografijos iðsikristalizavimas á dvi pagrindines – gamtinæ ir visuomeninë – tyrimø kryptis *chorologinei* regioninės geografijos tradicijai iðkëlë sunkø uþdaviná prisitaikyti prie kintanëios realybës bei ieðkoti naujø metodologiniø ðaltiniø, leidþianëio pateisinti savo egzistavimá bei atitikti naujus laikmeëio reikalavimus.

Þio darbo tikslas – atskleisti regioninio tyrimø kaitá visuomeninėje geografijoje nuo geografijos tapimo akademinë disciplina XIX a. II pusėje iki ðio dienø.

Regioninio tyrimø ir regioninės geografijos kaita nevyko *per se*. Ðiam procesui átakos turëjo paèios geografijos kaip akademinës disciplinos formavimosi problemos, socialinio mokslø plëtra, galiausiai – ir pasaulio politiniai verpetai. Sunku vienareikðmiðkai teigti, ar vykusi kaita galëtø bûti vertinama kaip atitinkanti T. Kuhno (1970) *mokslinės revoliucijos* reikavimus, taèiau galima dræsiai konstatuoti, kad regioniniai tyrimai visuomeninėje geografijoje iðgyveno itin ryðkiá *paradigminæ kaitá*. Ði kaita daþniausiai skirstoma á tris pagrindinius etapus (Johnston, 1978; Cloke et al., 1991; Wood, 2002; Bailly, 2005) su savomis metodologinėmis nuostatomis. Praëjus daugiau nei ðimtmeèiui nuo geografijos tapimo akademinë disciplina, lyginamoji regioninio tyrimø kaitos analizë leidþia naujai ávertinti tiek naujø idëjø „naujumá“ bei originalumá, tiek ið naujo „atrasti“ bei naujai ávertinti kai kurias (nepelnytai) pamirðtas praeities mintis.

Darbo leitmotyvø galëtø tapti A. Paasi (2000) itin teisingas pastebëjimas, kad geografijoje itin nepaisoma kartø kategorijos. O juk būtent regionas ir regioninë geografija „skirtingoms kartoms reidkia skirtingus dalykus“. Studijavæ iki Antrojo pasaulinio karo, A. Paasi teigimu, paèia geografijá daþniausiai suvokë kaip *apraðomájà* regioninæ geografijá. Tie, kuriø mokslinë branda vyko vyraujant *pozityvizmui* (t. y. po Antrojo pasaulinio karo), regioninæ geografijá vertino kaip naiviá, empiricistinæ ir apraðomájà discipliná, o regionus suvokë kaip duomenø grupavimo priemonæ. *Pozityvizmo kritikos* fone pradëjus formotis humanistinei, radikaliajai ar kritinei geografijai, ásigalëjo daugybë naujø poþiūriø á regionus ir regioninæ geografijá, kuriems 9-ajame deðimtmeityje prigriso *naujosios regioninės geografijos* pavadinimas.

Ðiame darbe būtent ir siekiama giliau paþvelgti á laikotarpiø kaitá bei pagrindines metodologines idëjas. Tyrimui atlikti taikoma normatyvinë bei kritinë (emancipacinë) tyrimø prieiga, apraðomasis bei analitinis tyrimo metodai.

TRADICINĖ REGIONINĖ GEOGRAFIJA

Dažniausiai yra teigiama, kad nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio (maždaug Antrojo pasaulinio karo) regioniniai tyrimai geografijoje metodologiniu požiūriu beveik nesiskyrė nuo ankstyvųjų geografijos darbų, todėl šiame pirmajame etape vykusius regioninius tyrimus galima įvardyti kaip *tradicinę regioninę geografiją*. R. J. Johnstono (1978) teigimu, visoje geografijoje šiame etape vyravo trys esminės mokslinės paradigmos (Kuhn, 1970) – *tyrinėjimai (exploration)*, *regionalizmas* ir *gamtinis determinizmas*. Visos trys sietinos su jau minėtu poreikiu identifikuoti ir aprašyti konkretų žemės paviršiaus regioną, o šis poreikis, kaip ir ankstesniais amžiais, sietinas su ekonominiais (prekybiniais) ir militaristiniais tikslais. Tyrinėjimų paradigmą tikriausiai tikslinga būtų susieti su empiricizmu – beveik pasibaigusį didžiųjų geografinių atradimų era lėmė didėjantį poreikį praktiškai ištirti visas „naujasias“ teritorijas. Dėl to metodologinių požiūrių kaitos analizei aktualesnės yra kitos dvi paradigmos – regionalizmas ir gamtinis determinizmas.

Minimu laikotarpiu visuomeninės geografijos savarankiškumas dar nėra toks akivaizdus kaip po Antrojo pasaulinio karo. Kaip lygiavertė atitikmenys visuomeninei geografijai tuo metu itin išpopuliarėja C. O. Sauerio (1925; Sala, 2005) propaguota istorinė ir kultūro geografija, socialinė geografija (XIX a. pabaigoje pasiūlyta kaip visuomeninės geografijos termino ekvivalentas (Sala, 2005)), H. Mackinderio (1887) ir Fr. Ratzelo (1896, 1897) propaguota politinė geografija, kiek mažesniu mastu – dar tik besiformuojanti ekonominė geografija (žinomiausi būtų J. Von Thüneno ir W. Christallerio darbai). Tačiau visose šiose vėliau tapusiose visuomeninės geografijos šakose *regionalizmas* užima daugiau nei centrinę poziciją. (Šiame darbe vartojamas *regionalizmo* terminas siejamas su regioniniais tyrimais ir nėra tapatus XX a. pabaigoje politikoje pradėtam vartoti *regionalizmo* terminui, reiškiniam politinę teritorinę-erdvinę diferenciaciją.) Pavyzdžiui, C. O. Saueris (Sala, 2005) teigė, kad istorinės geografijos atstovas privalo būti ir regiono specialistas, jei nori suvokti gamtos ir kultūros sąveiką. Taigi istoriniai regioniniai tyrimai yra seniausia ir geriausia geografinių tyrimų tradicija (Sala, 2005).

Geografijai, kaip mokslinei disciplinai, bei regioniniams tyrimams XIX a. ypač atakos turėjo biologija ir darvinizmas, o tai lėmė *gamtinio determinizmo* suklestėjimą geografijoje. Gamtinis determinizmas susiformavo veikiamas Ch. Darwino tyrinėjimų, iš kurių filosofas H. Spenceris išplėtojo teoriją, žinomą kaip *socialinis darvinizmas*. Būtent remiantis pastarąja žmogūdieji pasiekimai buvo aiškinami kaip *a priori* nulemti natūralių gamtinių sąlygų. A. Bailly teigimu, H. Spenceris manė, kad žmonių visuomenės yra itin panašios į gyvūnus, todėl turi kovoti už išlikimą tam tikroje gyvenamojoje aplinkoje, kaip tai daro augalai ar gyvūnai (Bailly, 2005). Taigi pagrindine

tradicinės regioninės geografijos (*regionalizmo*) užduotimi buvo aprašyti žmogaus veiklos sąvairovę, susieti ją su gamtiniais veiksniais bei sudaryti šios sąvairovės tipus ir žemėlapius. Daugelio to meto autorių darbuose ši tendencija yra daugiau nei akivaizdi. Pavyzdžiui, H. Mackinderis (1887) geografiją apibrėžė kaip mokslą, praktiškai tiriantį aplinkos (gamtos) ataką visuomenei. Jis siūlė tirti gamtinės aplinkos vietinius skirtumus bei jų poveiką žmonių visuomenėms. Panašiai teigė ir kiti didieji laikmečio geografs, tokie kaip jau minėtas Fr. Ratzelas (1896), E. Semple (1911) bei J. Herbertsonas (1916), kurių darbuose itin akcentuota regioninė tipologija, t. y. kaip gamtiniai veiksniai nulemia žmonių pasiskirstymą pasaulyje ir susidaro skirtingi regiono tipai.

Ne tokiomis grieptomis pozicijomis išsiskyrė P. Vidal de la Blache (1926) Prancūzijoje ir C. O. Saueris (1925) JAV. Prancūzijos geografs pirmieji metė išdėstytą deterministiniam požiūriui teigdami, kad gamta žmogui siūlo sąvairias galimybes, iš kurių jis laisvai renkasi pagal savo šitikinimus, kultūrinę vertybę, poreikius ir normas (Cloke et al., 1991; Sala, 2005). Šis požiūris buvo įvardytas kaip *gamtinis posibilizmas*. Gamtinio posibilizmo išgalėjimas prancūzų geografijoje, o vėliau ir JAV geografo darbuose neeliminavo regionalizmo vyravimo geografiniuose tyrimuose. Egzistuojantys kultūriniai skirtumai nulemia, kad sąvairiose pasaulio teritorijose gyvenantys žmonės pasirenka skirtingas gamtos teikiamas galimybes ir taip suformuoja nevienodus regionus.

Visgi geografijos institucionalizavimo pradžia būtų Vokietijos universitetuose lėmė jos atstovų daugumą formuojant metodologinę geografinę mintį amžiu sandūroje. Vokiečių geografijai atstovaujantys autoriai išplėtojo šakingą geografijos objekto, tikslo ir metodų epistemologinę analizę (Wood, 2002). Sekdami neokantišką argumentavimo liniją A. Hettneris (1927) ir V. Kraftas (1929) padalijo discipliną į generalinę (bendrąją), t. y. sistemine geografiją (kaip nomotetiną mokslą), ir regioninę geografiją (*Länderkunde* – kaip ideografiną mokslą). Jie teigė, kad regiono tyrimas yra pirminis geografijos objektas, dėl to regioninė geografija yra disciplinos šerdis, o sisteminė geografija ir jos šakos – pagalbinis mokslas. Dar daugiau, pasak jų, regioninė geografija vaidina integruojantį vaidmenį inkorporuodama gamtinę ir visuomeninę geografiją po vienu epistemologiniu stogu (Wood, 2002). Deja, Europos politinio proceso transformacijos nutraukė natūralią regioninių tyrimų ir regioninės geografijos evoliuciją. Po Antrojo pasaulinio karo atgimę moksliniai tyrimai propagavo visiškai naujas idėjas, nutraukdami bet kokias sąsajas su klasikinėmis tradicijomis.

REGIONINĖS GEOGRAFIJOS KRITIKA: REGIONO MOKSLAS

Po Antrojo pasaulinio karo iš esmės pasikeitusi viso pasaulio plėtra lėmė kaitą ir mokslo pasaulyje. Bū-

tent tuomet buvo pradėtas kritikuoti regioninės geografijos, kaip svarbiausios ir integruojančios, suvokimas ir ši kritika tęsėsi iki pat 8-ojo dešimtmečio vidurio. Nurodytosios laiko ribos leidžia šią laikotarpą įvardyti kaip *antrąją regioninio tyrimo etapą*, ne itin vientisą ir harmoningą.

Jei pirmajame etape regioniniai tyrimai buvo laikomi geografinių tyrimų branduoliu, tai nuo 1945 m. geografijoje išsiskiria gamtinė ir visuomeninė kryptis; pastaroji, R. J. Johnstono (1978) teigimu, tampa neatskiriama socialinio mokslų dalimi, kuriai būdingos jau visai kitos mokslinės paradigmos – *erdvinis mokslas*, *biheivorizmas* ir *radikalizmas / struktūralizmas*.

Naują požiūrą į esmės nulėmė skirtingai suvokiama metodologija, t. y. priešprieša tarp generalizuojančio (arba nomotetinio) sisteminio ir aprašomojo (arba ideografinio) regioninio požiūrio (Cloke et al., 1991). Kita priežastis buvo ta, kad pirmaisiais pokario dešimtmečiais didžioji mokslinio progreso dalis persikėlė į Europos ir Šiaurės Ameriką. Būtent Šiaurės Amerikos visuomeninės geografijos atstovai 6-ajame dešimtmetyje pradėjo propaguoti mokslinio metodo panaudojimą sekdami Vienos loginio pozityvizmo mokykla (Johnston, 1978). Loginio pozityvizmo ir empiricizmo sukeltos „kiekybinės revoliucijos“ kontekste regioninės geografijos propaguotojai to meto kritikė buvo apkaltinti nemokslumu, nes tik rinko, o ne analizavo faktus, taip pat akcentavo atskirą erdvinį vienetą – regioną – individualumą. Ásitvirtinus nomotetiniam diskursui kaip pagrindinei metodologinei srovei, regioninės geografijos vaidmuo tapo minimalus (Wood, 2002). Masiškai pradėjus taikyti kiekybinius metodus, aprašomąją statistiką pakeitė analitinė. Jei anksčiau buvo siekiama aprašyti „unikalias“ vietas, tai dabar bandoma atskleisti universalius erdvinis dėsnius, valdančius pasaulį. Daugelis to meto mokslininkų *a priori* sutiko su bendra nuostata, kad pagrindinis visuomeninio geografo indėlis – socialinius mokslus glūdi jį akcentuojamame erdvės poveikyje žmonijai, nors gilesnių programinių teiginių, palaikančių šį požiūrą, išplėtoti nebuvo (Johnston, 1978). Taigi geografams pasukus kiekybinių metodų ir erdvinio mokslų keliu prasidėjo regioninės tradicijos kritika. Regionalizmo kritikai (tarp kurių esmingiausia būtų išskirti G. Kimble (1951)) XX a. II pusėje rėmėsi šiais esminiais teiginiais:

1) regiono negalima laikyti nedalomu dariniu ar organizmu; žmonės paviršius nėra regiono mozaika, kurią išskyrimas lyg ir turėtų tapti pagrindiniu geografo uždaviniu;

2) naivu manyti, kad žmonės paviršiaus komponentai, anksčiau pradžios geografo nuomone, sudarantys mūsų aplinką, yra tiksliai pasiskirstę erdvėje; vadinas, neįmanoma regioną tiksliai išskirti ir apibrėžti;

3) daugelis anksčiau pradžios geografo manė, kad supanti aplinka nulemia žmogaus gyvenimą (tai buvo geografinio determinizmo dalininkų pagrindinis po-

stulatas – G. B.), todėl itin mažai dėmesio skyrė kitiems veiksniams;

4) regioninė tyrimų prieiga dviem aspektais žmogaus gyvenimą vertino pernelyg statiškai: pirma, regiono sistema yra pagrįsta tik tam laikotarpiui, kuriam buvo sudaryta, ir jokiam kitam, dėl to regionavimas yra nepritaikytas pokyčiams laike analizuoti; antra, regioninei analizei būdinga tendencija tą regioną vertinti atsietai nuo likusio pasaulio, nors yra aišku ir akivaizdu, kad šiuolaikiniame pasaulyje nėra tokios teorijos ar tokio regiono, kurie nepriklausytų vienas nuo kito (Cloke et al., 1991).

Ásigalėjus loginiam pozityvizmui ir empiricizmui didžioji dalis geografinių regioninių tyrimų pradėjo telktis po *regiono mokslu* skėčiu. Naujosios tendencijos pradininkais galima laikyti JAV mokslininkus W. Isard'ą ir W. Alonso, kurių tyrimų paskatinti bei interdisciplininių priedaidų vedami 6-ajame dešimtmetyje mokslininkai pradėjo koncentruoti tyrimus, ágavusius regiono mokslu pavadinimą. Subūrus regioninius tyrimus atliekančius mokslininkus ir koncentravus jį tyrimų objektą, regiono mokslas tapo bendriau pavadinimu tam tikrai regioninių tyrimų rūšiai, kurios ištakos slypi matematiname abstrahavime ir kiekybiniame modeliavime (Isserman, 2002). Visgi, atrodo, kad didžiausią dalį šios koncentruotos mokslų krypties atstovė sudarė ekonomistai, geografi ir projektotojai urbanistai, nes jį regioninių tyrimų sritys ypač persipina. Taigi iškyla tyrimų derinimo poreikis, išsikristalizuojantis į tris pagrindines tyrimų temas ir kryptis.

1. Iddėstymo teorija. Á ją besigilinantys autoriai pradėjo tirti, kokia socialinė ir ekonominė veikla (pvz., ámonijų ir namų ūkių iddėstymas, tarpregioninė ir tarptautinė migracija bei darbo rinkos, tarpmetropolitinis gyventojų mobilumas bei būsto rinkos ir pan.) kur, kaip ir kodėl yra iddėstyta; elgsenos tarpusavio priklausomybės pripažinimas fokusavo dėmesį ties erdvinėmis aglomeracijomis ir klasteriais, žemėnaudos, urbanistinių formų, prekybos srautų, tankumo, transportavimo, kitos infrastruktūros, vietos finansų, inovacijų difuzijos ir plėtros klausimais (Isserman, 2002). Be kitų, garsiausi šioje srityje yra paėius regiono mokslu pradininkų darbai (Isard, 1956; Alonso, 1960, 1964; Berry, 1967; Chishalm, 1962).

2. Regioninės ir erdvinės analizės metodai. Mokslininkai regionalistai ypač pradėjo gilintis á augantą kompleksą priemonių, naudojamų identifikuojant, analizuojant ar prognozuojant esminius regiono požymius ar pokyčius. Kaip paėius garsiausius šios srities autorius galima paminėti W. Isard'ą (1960), P. Haggettą (1965) ir R. J. Chorley (1967), W. Bunge (1962) ir D. Harvey (1969) ir jį darbus. Dėl tikslų mokslų ir analitinės statistikos átakos *regionavimas* pradėtas taikyti kaip tyrimų metodas, kuris geografijoje tapo analogu kituose moksluose naudojamam klasifikavimui. Tai reikšia, kad klasifikavimas ir regionavimas tapo analogiškomis procedūromis (Chor-

ley, Haggett, 1971). Regionavimo kaip klasifikavimo, kaip tyrimo metodo suvokimo idėja rimčiau pradėta plėtoti tik XX a. II pusėje, o analogija tarp jų imta taikyti regiono tyrimams pradėjus naudoti statistikos metodus. Iki tol regionavimas buvo atliekamas beveik tik deskriptyviu būdu. Analitinė statistika ir analogija su klasifikacija leido suvokti, kad:

- regionavimas yra tikslo pasiekimo priemonė, o ne pats tikslas;
- išskirti regionus reikia pagal paėm regionuojamą objektą savybes, o ne numanomas regiono susiformavimo priežastis;
- išskirti regionus galima remiantis ne tik objektų savybėmis (ar skirtumais), bet ir pagal jų ryšius (Chorley, Haggett, 1971).

Plėtojant panašias analogijas visuomeninėje geografijoje pritaikyta ir daugiau iš tikslųjų mokslų pasiskolintų galimybių, pvz., gravitacijos ir entropijos modeliai. Perimti tiesiogiai iš fizikos jie buvo puikiai pritaikyti apibūdinant tam tikrą bendrą žmonių elgseną. Jų dėka nustatyta, kad migracijos, prekybos, transporto ir panašios srautų sąveika tarp dviejų vietovių auga didėjant jų masėms (pvz., gyventojų skaičiui) ir mažėja didėjant atstumui. Regionalistai taip pat adaptavo ir pritaikė optimizavimo metodus ten, kur svarbi erdvinė sąveika, pvz., transporto tinklai ir pan. Tokios ir panašios adaptacijos bei išplėtojimai leido tyrinėti erdvinius ir regioninius reiškinius. A. Issermano (2002) teigimu, visuomeniniai geografi išplėtojo standartines statistines koncepcijas tokioms situacijoms, kai tiriamam išdėstymui reikia rasti atsitiktinius kintamuosius erdvėje ar nustatyti panašumus atsitiktinai susiformavus išsidėstymo modelio stebiniui. Erdvinė statistika, erdvinė ekonometrija, GIS ir panašūs erdvinės statistinės analizės metodai tapo svarbia regioninio mokslo dalimi regioniniuose tyrimuose.

3. Regiono plėtra ir politika. Regiono mokslas kaip koncentruota žvairių tyrimų visuma sparčiausiai pradėjo plėtotis JAV, dėl to ir regioniniuose tyrimuose (išdėstymo teorijose) jaučiama amerikietiškosios tradicijos ataka (Isserman, 2002). Ši tema jungia teorijas, tiriančias, kodėl vieni regionai auga ir klesti, kai kiti atsilieka ir net degradoja. Tyrimai varijuoja nuo augimo ir plėtos teorijų iki specialiosios politikos įvertinimo. Nuolat tirama regiono augimo tempo ir pajamų divergencija bei konvergencija, santykiai tarp centro ir periferijos, augimo sklaidos geografija bei laikas. Kiti ilgalaikiai tyrimai orientuojasi į regiono darbo rinkas, skaitant santyką tarp ekonominio augimo ir bedarbių bei išliekančius ūmokesio skirtumus tarp regiono. Tarp žinomiausių teorijų autorių galima išskirti P. Samuelsoną, G. Myrdalą, W. Rostową ir E. Taaffe, J. Friedmanną, jau minėtą B. Berry.

Nors regiono mokslas tapo apraštu pavadinimu, sutelkiančiu metodologiškai panašius darbus, jis visgi neapėmė disciplininių, o juo labiau institucinių pozicijų,

kokių tikėjosi jo pradininkai. Atrodo, kad daug realiau yra teigti, jog regiono mokslą palaikė ne objektas, bet metodologija, kurios dėkny susijusios su pozityvizmu (Johnston et al., 2000). Tačiau jau 7-ojo dešimtmečio pabaigoje loginis pozityvizmas visuomeninėje geografijoje pradėdamas kritikuoti ir siūloma sugrąžinti prie ikipozityvistinių metodų (anksčiau nenaudotų visuomeninėje geografijoje), kurie „akcentuoja žmogų kaip mąstančią būtybę, o ne bedvasį gamtos mokslų objektą“ (Johnston, 1978). Pasiūlyti hermeneutiniai požiūriai, tokie kaip fenomenologija ir idealizmas, kurie „tiria realų pasaulį ir jame gyvenantą bei veikiantą žmogų, o ne imponantiškus teiginius“ (Johnston, 1978). Hermeneutika paneigia savarankiško empirinio pasaulio egzistavimą, atsieta nuo to pasaulio tyrėjo. Septintojo dešimtmečio pabaigoje, po 1968 m. prasidėjusios pasaulinio politinio proceso kaitos, ankstesnio dešimtmečio „mokslinės“ idėjos sulaukė dar daugiau kritikos. Sunku net įvardyti šią naują koncepciją kryptą, nes bandymai suteikti jai *radikalizmo* ar *struktūralizmo* atspalvą (Johnston, 1978) apimtė tik dalį prasidėjusių pokyčių. 1968 m. pasaulio politiniai įvykiai suaktyvino pozityvizmo kritiką, atėmė visuomeninius geografus iš taikomuosius tyrimus. Arčiausi pozityvizmo kritikai buvo naujai besiformuojančių metodologinių tradicijų – radikaliosios ir humanistinės geografijos – atstovai. Radikaliesiems geografams (žodžiu, kad praėjus tik ketveriems metams po pozityvistškai orientuotos publikacijos, radikalų tapo ir vienas žinomiausių pozityvistų D. Harvey (1973)) bei besiformuojančios humanistinės geografijos atstovams racionalus regiono mokslo propaguotas subjektas buvo tik jautrios ir emociškai sudėtingos žmogiškosios natūros blyškų atspindys (Johnston et al., 2000). Nemažai prie visuomeninės geografijos metodologinės kaitos ir regioninio tyrimo renesanso prisidėjo ir stiprėjančios politinės geografijos atstovai, iš kurių verčiausias paminėti būtų prancūzų geografai Y. Lacoste (1973). Geografija ir viešoji politika tapo tiesiog neatsiejamomis, todėl apie visuomeninius geografus „susiformavo žaizdis kaip apie taikomuosius socialinius mokslininkus, aktyviai veikiančius valdžios koridoriuose“ (Johnston, 1978). Nors tyrimai ne itin pasikeitė ir daugiausia vis dar buvo naudojami erdvinio mokslo mokyklos pozityvistiniai metodai, tačiau jie papildyti humanistinėmis paskatomis, kurias įgyvendinti galima tik taikant hermeneutinius požiūrius.

W. Isardo ir W. Alonso Pensilvanijos universitete sukongcentruotas *regiono mokslo* židinys išsilaukė beveik tris dešimtmečius, tačiau 9-ojo dešimtmečio pradžioje „regionalaus mąstymo“ (*thinking regionally*) būdą pakeitė itin sparčiai populiarėjanti „globalaus mąstymo“ (*thinking globally*) vizija (Bailly, Gibson, 2004). Globalizacija, ją lydėjusios transformacijos dinamiškumas bei liberalizmas sugriovė nusistovėjusią regiono, regioninio tyrimo sampratą ir pusiausvyrą. Kita vertus, būtent globalizacijos ekstensyvumas sudarė prie-

laidas formuoti naujam regiono suvokimui ir regioniniams procesams (naujam regionalizmui). Taigi 9-asis dešimtmetis ėymi regioniniø tyrimø geografijoje atgimimà ir *naujosios regioninės geografijos* atsiradimà.

NAUJOJI REGIONINĖ GEOGRAFIJA

Treèiajame etape, kuris prasidėjo 8-ojo ir 9-ojo dešimtmeèio sandūroje, kaip jau minėta, atsiranda daugybė naujø regiono ir regioninės geografijos suvokimø. Skirtingai nuo ankstesniø periodø, yra pakankamai sudėtinga išskirti keletà ryðkesniø laikotarpio paradigmø. Greta visus socialinius mokslus uþtvindþiusios globalizacijos ir integracijos tematikos kaip ryðkiausia naujojo laikmeèio visuomeninės geografijos paradigmà galima išskirti *regionà*. Jei *regiono mokslo* klestėjimo laikais *regiono* terminas nebuvo itin populiarius, tai 9-ajame dešimtmetyje daugybė autoriø net ir nesispecializuodami regioniniuose tyrimuose neiðvengia ðios sąvokos savo darbuose.

Nepaisant ið dalies vyraujanèio tematinio ir metodologinio chaoso, dalis 9-ajame dešimtmetyje pradėtø plėtoti idėjø vėliau ágavo *naujosios regioninės geografijos* (Gilbert, 1988; Pudup, 1988) pavadinimà. Toks posūkis susijæs pirmiausiai su pozityvizmo kritika ir jo, kaip tyrimø būdo, nepakankamumu geografiniuose tyrimuose. Antra, kertinės geografijos sąvokos *erdvė* ir *vieta* pradėtos naudoti ir kitose disciplinose (pvz., sociologijoje). Tai sustiprino geografijos pozicijas. Treèia, postmodernizmui ášivyraujant moksliniuose tyrimuose, vadinamosios „didþiosios teorijos“ prarado savo turėtas pozicijas, vėl atsigręþta á ideografijà. Regioninis specifiðkumas vėl buvo „priimtas“ á metodologinio požiūrio ðeimà (Wood, 2002). Devintajame dešimtmetyje A. Gilbert'as (1988) savo ypaè iðpopuliarėjusiam ir itin cituojamame darbe pasiūlė naujàsias sampratas suklasifikuoti á tris požiūrio grupes (Cloke et al., 1991; Lypsgård, 1998; Johnston et al., 2000; Paasi, 2000):

I. Pirmiausiai tai būtø *materialistinis*, arba *politinės ekonomijos*, požiūris, ákvėptas tradicinio dialektinio materializmo marksistinėje geografijoje, kuris regionø susiformavimà vertina kaip vietinà atsakà á kapitalistinius procesus. Ðio požiūrio autoriai tiria, koks yra (pasauliniø) kapitalizmo mechanizmø poveikis, kaip darbo pasidalijimas erdviðkai struktūruojasi kapitalistinėse visuomenėse. Toks erdvinis kapitalizmo veikimas yra grindþiamas dviem pagrindinėmis prielaidomis: 1) paneigiama linijinė sisteminø procesø realizacijos nuostata skirtinguose erdviniuose kontekstuose (regionuose) bei 2) propaguojamas dialektinis santykis tarp (ekonominės raidos) sisteminės teorijos ir konkretaus regiono raidos. Taigi regionai yra ne šiaip erdviniai taškai, kuriuose vyksta kaþkokia raida, tai specifinis socioerdvinis, istoriškai priklausomas (*contingent*) kontekstas, kuris apibrėþia specifinius kapitalistinės raidos būdus skirtingoje aplinkoje. Radikaliojø geografø nuomone, regiono mokslo propa-

guoti pusiausvyros ir optimizavimo principai neatitiko socialinio konflikto ir neteisybės problemø, kurias jie manė esant būdingas kapitalizmui. Dėl to, A. Gilbert'o teigimu, dabar regionui suteikiama visiðkai kitokia nei tradicinė prasmė (turinys): pirmine regiono formavimosi prielaida tampa visuomenė, o regioninės geografijos esmė – santykis tarp þmoniø, visuomenės ir gamtos. Viena þymiausio ðio požiūrio atstovio yra D. Massey (1979). Taip pat reikia paminėti R. Peet ir N. Thrift (1989) darbà kaip puikø politinės ekonomijos požiūrio pavyzdà

II. Antrasis – *humanistinis-fenomenologinis* – požiūris yra tiesiogiai susijæs su pozityvistinės metodologijos, o ypaè su pozityvistinės *aiðkinimo* nuostatos kritika. Humanistinio požiūrio ðalininkai á akademinæ diskusijà sugrąþino þmogiðkàjà veiksnà ir akcentavo socialiniø veiksmø bei agentø veiklos *supratimà*; jiems racionalus regiono mokslo propaguotas subjektas buvo tik blyðkus jautrios ir emociðkai sudėtingos þmogiðkosios natūros atspindys. Humanistinio požiūrio atstovai (pvz., E. Relphas) ieðko kultūrinės regiono prasmės, kurià būtø galima suvokti kaip santykio tarp þmoniø ir jø erdvinės aplinkos iðraiðkà. Dėmesys sutelkiamas ties individualiais, jø požiūriu á pasaulà bei prasme, kurià individai suteikia savo aplinkai. Taèiau tie individai nėra pavieniai veikėjai, o bendro kultūrinio identiteto atstovai.

III. Treèiojo, *struktūrinio*, požiūrio esminė charakteristika, pagrąsta A. Giddenso struktūrø teorija, yra dialektinis regiono, kaip socialinės praktikos iðdavos, ir kūrėjo suvokimas. Struktūrinio požiūrio atstovai (pvz., A. Predas ir D. Gregory) regionà suvokia kaip specifinæ erdvės ir laiko socialiniø santykiø konsteliacijà, o kartu ir kaip ðiø socialiniø santykiø tarpininkà (mediumà).

Visa eilė problemø susieja ðiuos požiūrius koncepciniu lygmeniu, taèiau svarbiausia ið jø yra termino *regionas* ir tokiø centriniø epistemologiniø dimensijø kaip individas ir istorija suvokimas. Vienas svarbiausio argumentø ðioje diskusijoje yra regionui priskiriamas *ontologinis* statusas. Pagal daugelà naujosios regioninės geografijos propaguotojø, regionai yra ne tik empiriðkai svarbūs kaip atitinkamos analitinės konstrukcijos, jie yra þmoniø (visuomenės) istorijos rezultatas, todėl jø prigimtis ontologinė. Ðtai kodėl individai ir istorija atsiduria ðios naujosios, rekonstruotos, regioninės geografijos centre. Kitas klausimas, dėl kurio sutaria dauguma naujosios regioninės geografijos atstovø, yra prielaida, kad regionai yra pastovus visuomeniø poþymis. Prieðingai modernistiniams ásitikinimams, kad regioniniai skirtumai nunyks ta visuomeninės modernizacijos procese (Cloke et al., 1991), yra teigiama, kad ðie skirtumai iðlieka, o erdvinė diferenciacija yra traktuojama kaip centrinis visuomenės elementas (ta prasme, kad socialiniai santykiai yra erdvėje ir laike apibrėþtas fenomenas).

Naujoji regioninė geografija pasiþymi tvirtais teoriniais pagrindais ir koncepcinėmis tendencijomis,

tačiau empiriniai tyrimai dar nepakankamai išplėtoti. Egzistuojantys empiriniai darbai neturi vienos metodologinės pozicijos, o labiau atspindi tam tikrą metodologinį pliuralizmą ar voliuntarizmą (Wood, 2002). Taigi galima teigti, kad visuomeninėje geografijoje regiono suvokimas sparčiai keičiasi. Iš esmės regionas yra kultūrinės, politinės ir ekonominės sąveikos socialinė sistema (Agnew, 2000, 2001; Haukkala et al., 1999), socialinė konstrukcija (Paasi, 2000).

ĮVADOS

Nors regioniniai tyrimai nuo seniausio laiko sudaro geografinių tyrimų branduolą, tačiau XIX a. pabaigoje geografijai tapus akademinė disciplina, minėti tyrimai ir regioninė geografija pradėjo sparčiai keistis. Dėl kaitą ryškiausiai atspindi metodologiniai pokyčiai. Nuo XIX a. pabaigos iki dabartinių laikų yra skiriami trys pagrindiniai regioninių tyrimų metodologinės kaitos etapai.

Pirmasis, *tradicinės regioninės geografijos*, etapas apima laikotarpį nuo XIX a. pabaigos iki Antrojo pasaulinio karo. To meto darbuose išplėtotos kartinės geografijos idėjos ir sampratos, kurios pasižymėjo trimis esminėmis paradigmomis – *tyrinėjimais, regionalizmu ir gamtiniu determinizmu*. Nepaisant spartaus tematinio skaidymosi, *ideografinis regionalizmas* geografiniuose tyrimuose užima daugiau nei centrinę poziciją, o *regioninė geografija* vaidina integruojantą vaidmenį, inkorporuodama gamtinę ir visuomeninę geografiją po vienu epistemologiniu stogu.

Antrasis etapas apima laikotarpį po Antrojo pasaulinio karo iki maždaug 8-ojo dešimtmečio vidurio. Pasaulio politiniams procesams nutraukus natūralią mokslinių idėjų raidą geografiniuose tyrimuose išsiskiria visai naujos paradigmos – *erdvinis mokslas, biheviorizmas ir radikalizmas/struktūralizmas*. Visos jos beveik vieningai propaguoja *ideografinio regionalizmo* ir *tradicinės regioninės geografijos* kritiką, priešpriešindamos *nomotetiną požiūrą loginą pozityvizmą* bei *empirizmą*. Tokiame kontekste regioniniai tyrimai pradeda koncentruotis po naujo *regiono mokslo* skėčiu.

Trečiasis etapas apima laikotarpį nuo aštuntojo – devintojo dešimtmečio sandūros iki dabar. Nepasitenkinimas loginiu pozityvizmu paskatino naujų idėjų geografiniuose tyrimuose atsiradimą. Pagal metodologinius pagrindus jas galima sugrupuoti į tris požiūrių grupes: *materialistinis*, arba *politinės ekonomijos, humanistinis-fenomenologinis* ir *struktūrinis požiūriai*. Nepaisant skirtingo metodologinio pagrindo, visus juos sieja naujoji geografinių tyrimų paradigma – *regionas*.

Apskritai reikia pastebėti, kad socialinių regioninių tyrimų atgimimą visuomeninėje geografijoje lydėjo itin spartus jų išplitimas ir išpopuliarėjimas kitose mokslo sferose. Tokia kiekybinė ir kokybinė duota daugiausia lėmė pasaulio visuomeninė raida, tačiau susiejant naujas idėjas (bent jau teoriniu lygmeniu) su pirmajame raidos etape iškeltosiomis, iškyla

nemažai klausimų dėl trečiajame etape formuluojamų minėtų originalumo ir naujumo. Per beveik keturis pokario dešimtmečius (tiek truko pozityvizmas) užaugo nauja geografų (ir kitų socialinių mokslų atstovų) karta, kuri, nors ir nesitenkino racionalizuotais empiricistiniais modeliais, tačiau buvo praradusi tiesioginį ryšį su pirmojo etapo idėjomis ir teorijomis. O juk būtent pirmajame etape buvo suformuluota didžioji dalis kartinio visuomeninės geografijos idėjų, kurias pozityvizmo propaguotojai laikė naiviomis ir neatitinkančiomis modernaus mokslo keliamų uždavinių. Pvilgsnis į praėjusią dešimtmetį visgi leidžia suabejoti, ar tikrai moderniomis vadinamos idėjos yra modernios, ar tik pasikeitusioms visuomeninėms sąlygoms pritaikytos senosios?

Gauta 2005 09 14
Parengta 2005 10 05

Literatūra

- Agnew J. (2000). From the political economy of regions to regional political economy. *Progress in Human Geography*. 24(1): 101–110.
- Agnew J. (2001). Regions in revolt. *Progress in Human Geography*. 25(1): 103–110.
- Alonso W. (1960). A theory of the urban land market. *Regional science association, Papers and Proceedings*. 6: 149–157.
- Alonso W. (1964). *Location and land use*. Cambridge.
- Bailly A. (2005). Regional geography. *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, Developed under Auspices of the UNESCO, Eolss Publishers, Oxford, UK, <<http://www.eolss.net>> (Retrieved June 21, 2005).
- Bailly A. and Gibson L. J. (2004). Regional Science: Directions for the future. *Papers in Regional Science*. 83: 127–138.
- Berry B. (1967). *The geography of market centers and retail distribution*.
- Blache P. V. de la (1926). Introduction: meaning and aim of human geography. *Principles of human geography*. London: Constable. 3–24.
- Bunge W. (1962). Theoretical geography. *Lund studies in geography. Series C: general and mathematical geography*. 1.
- Cloke P., Philo Ch., Sadler D. (1991). *Approaching Human Geography: an introduction to contemporary theoretical debates*. London: Paul Chapman pub.
- Chisholm M. (1962). *Rural settlement and land use*. London.
- Chorely R. J., Haggett P. (red.) (1967). *Models in geography*. London.
- Chorley J., Haggett P. (1971). *Models in Geography*. M.: Progress. (rusų k.)
- Gilbert A. (1988). The new regional geography in English and French-speaking countries. *Progress in Human Geography*. 12: 208–228.
- Haggett P. (1965). *Locational analysis in human geography*. London: Edward Arnold.

- Harvey D. (1969). *Explanation in geography*. London: Edward Arnold.
- Harvey D. (1973). *Social justice and the city*. London: Edward Arnold.
- Haukkala H. (ed.) (1999). *Dynamic aspects of the northern dimension*. Working papers Nr. 4. Turku: Jean Monet Unit.
- Herbertson A. J. (1916). Regional environment, heredity and consciousness. *Geographical Teacher*. 8: 147–153.
- Hettner A. (1927). *Die Geographie. Ihre Geschichte, Ihr Wesen und Ihre Methoden*. Parand (Breslau): F. Hirt.
- Isard W. (1956). *Location and space-economy*. N. Y.
- Isard W. (1960). *Methods of regional analysis: an introduction to regional science*. N. Y.
- Isserman A. (2002). Regional Science. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. <<http://www.sciencedirect.com>>
- Johnston R. J. (1978). Paradigms and revolution or evolution? Observation on human geography since the Second World War. *Progress in Human Geography*. 2: 189–206.
- Johnston R. J., Gregory D., Pratt G., Watts M. (2000). *The dictionary of human geography*. Blackwell Publishers.
- Kimble G. H. T. (1951). The inadequacy of the regional concept. L. D. Stamp, S. W. Wooldridge (red.). *London Essays in Geography*. London: Longman.
- Kraft V. (1929). Die Geographie als Wissenschaft. V. Kraft, and F. Lampe (eds.) *Methodenlehre der Geographie*. Leipzig: Franz Deuticke. 1–22.
- Kuhn T. S. (1970). *The structure of scientific revolution*. Chicago: University Press.
- Lacoste Y. (1973). An illustration of geographical warfare: bombing of the dikes on the Red River, North Vietnam. *Antipode*. 5(2): 1–13.
- Lypsgård H. K. (1998). *To be or not to be a region – is that the Mid-Nordic question?* <<http://www.geo.ruc.dk/NST/Lysgaard25.html>>
- Mackinder H. J. (1887). On the scope and methods of geography. *Proceedings of the Royal Geographical Society*. 9: 141–160.
- Massey D. (1979). In what sense a regional problem? *Regional studies*. 13: 233–243.
- Paasi A. (2000). Re-constructing regions and regional identity. *Nethur lecture*, Nijmegen, the Netherlands. <<http://www.ru.nl/socgeo/n/colloquium/Paasi1.pdf>>
- Paasi A. (2002). Place and region: regional worlds and words. *Progress in Human Geography*. 26(6): 802–811.
- Peet R., Thrift N. (red.) (1989). *New models in geography*. London: Unwin.
- Pudup M. B. (1998). Arguments within regional geography. *Progress in Human Geography*. 12(3): 369–390.
- Sala M. (2005). Geography. *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*. Developed under Auspices of the UNESCO, Eolss Publishers, Oxford, UK, <<http://www.eolss.net>> (Retrieved June 21, 2005).
- Sauer C. O. (1925). The morphology of landscape. *Univ. of California Publications in Geography*. 2(2): 19–54.
- Semple E. (1911). *Influences of Geographic environment on the basis of Ratzels's system of anthropogeographie*. N. Y.: Henry Holt. 1–32.
- Stepanov M. V. (red.) (2000). *Regionalnaja ekonomika: uëebnoje posobije*. Ī .: Infra.
- Wood G. (2002). Regional geography. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. <<http://www.sciencedirect.com>>

Gabrielė Burbulytė

REGIONAL RESEARCH IN HUMAN GEOGRAPHY: METHODOLOGICAL CHANGES

Summary

Regional research and regional geography since the Greek and Roman era has been used to describe the physical and human characteristics of regions and nations. Therefore, regional geography is, almost certainly, the oldest type of geography, since it can be traced back to the works of Herodotus (the 5th century B. C.). Nonetheless, it became even more important at the end of the 19th century as only then geography became an institutionalized academic discipline; only then geography exploded into physical and human branches. Until now it is possible to distinguish three stages of regional research development in human geography. The development of these stages is perfectly seen in the change of methodological approaches.

The first stage covers the period since the end of the 19th century till the Second World War and could be characterized by the three methodological paradigms as *exploration*, *regionalism* and *environmental determinism*. As the dichotomy between the regional / descriptive / ideographic approach, where individual cases and situations are studied, and the general / systematic / nomothetic approach, where geographical facts of a general type are studied, has existed in geography since the foundation of the discipline, *ideographic regionalism* had to play the major role in geographic research according to the bulk of the stage authors.

The second stage covers the time period since the Second World War till the end of the 1970s and could be characterized by the three new methodological paradigms such as *spatial science*, *behaviorism* and *radicalism / structuralism*. As these paradigms represented the entrenchment of *logical positivism* and the so-called 'quantitative revolution', the hitherto prevailing *ideographic regionalism* was strongly rejected by the 'quantitative' *nomothetic* approach. Nonetheless, quantitative methods were accepted more reluctantly in human geography than in physical due to the fear of falling back into the pre-war determinism. Therefore, all the regional research clustered around the newly established *regional science*.

The third stage covers the time period since the end of the 1970s until now. Rejecting the 'impersonal logical positivism', it has proposed lots of new theories in human geography. The criticism of positivism enabled the revival of regional research in geography. It revived in a completely new context of methodological discourse, influenced by the new

methodological trends that could be classified into the three main groups of approaches: *materialistic* or *political economy*, *humanistic – phenomenological*, and *structural* approaches. All of these approaches are united by the prevailing paradigm of *region*. The notion of *region* gained very diffe-

rent senses within these new methodological trends, and as a result the whole stream was called the *new regional geography*. *Region* in geographic research became a system of cultural, political, and economic social interaction, a social construct.